

תולדות השראת שכינה – בנין המזבח בהר עיבל וכתובת התורה על האבנים

פתיחה

בשיעור הקודם, בחננו את עיתוי האירועים המתרחשים בהר עיבל, וניסינו לענות על השאלה מדוע הם קורים דווקא שם. בשיעור זה ננסה להבין את עניין בנין המזבח וכתובת התורה על האבנים.

בנין המזבח והקרת עולות ושלמים עליו

א. עם הכניסה לארץ - בנין מזבח

כפי שראינו בשבוע שעבר, הכתוב ביהושע מתאר את קיום הציווי שציווה משה את בני ישראל:

”אִזְ יִבְנֶה יְהוֹשֻׁעַ מִזְבֵּחַ לַה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל בְּהַר עֵיבָל. כַּאֲשֶׁר צִוָּה מֹשֶׁה עֶבֶד-ה' אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כְּכַתּוּב בְּסֵפֶר תּוֹרַת מֹשֶׁה מִזְבַּח אֲבָנִים שְׁלֵמוֹת אֲשֶׁר לֹא-הֵינִי עֲלִיהֶן בְּרָזָל וְיַעֲלוּ עָלָיו עֹלוֹת לַה' וַיִּזְבְּחוּ שְׁלָמִים. וַיִּכְתֹּב-שָׁם עַל-הָאֲבָנִים אֵת מִשְׁנֵה תּוֹרַת מֹשֶׁה אֲשֶׁר כָּתַב לִפְנֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל. וְכָל-יִשְׂרָאֵל וְזִקְנָיו וְשֹׁטְרִים וְשֹׁפְטֵי עֲמָדִים מִזָּה וּמִזָּה לְאַרְוֶן נִגְדוּ הַהֲנִיחַ הַלְוִיִּם נִשְׂאֵי אֲרוֹן בְּרִית-ה' כְּגַר כְּאֲזַח חֲצִי אֶל-מוֹל הַר-גְּרִזִּים וְהַחֲצִי אֶל-מוֹל הַר-עֵיבָל, כַּאֲשֶׁר צִוָּה מֹשֶׁה עֶבֶד-ה' לְבָרֵךְ אֶת-הָעָם יִשְׂרָאֵל בְּרֵאשִׁיטָה. וְאַחֲרֵי-כֵן קָרָא אֶת-כָּל-דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַבְּרָכָה וְהַקְּלָלָה כְּכָל-הַפְּתוּב בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה. לֹא-הָיָה דָבָר מִכָּל אֲשֶׁר-צִוָּה מֹשֶׁה אֲשֶׁר לֹא-קָרָא יְהוֹשֻׁעַ נֶגְדוּ כָּל-קְהָל יִשְׂרָאֵל וְהַנְּשִׂים וְהַטָּף וְהַגֵּר הַחֵלֶף בְּקִרְבָּם” (ל-לה).

פשטי הפסוקים על פיהם הדבר הראשון שנעשה היה בנין המזבח, מקבלים משמעות רוחנית חשובה בדברי מדרש הגדול לסוף פרשת יתרו:

”גדולה עבודה, שהרי לא פתח הכתוב אלא בה - 'מזבח אדמה תעשה לי וזבחתי עליו'. וכן את מוצא באוהל מועד שלא פתח לו אלא בעבודה תחילה, שנאמר 'ויקרא אל משה וידבר ה' אליו מאוהל מועד לאמור אדם כי יקריב מכם קרבן לה' (ויקרא א', א-ב). וכן את מוצא בכניסתן לארץ שלא פתחו אלא בעבודה תחילה שנאמר 'אז יבנה יהושע מזבח' (יהושע ח', לא). אף לעתיד לבוא אין פותחין אלא בעבודה תחילה שנאמר 'אבוא ביתך בעולות' (תהילים ס"ו, יג). וכן את מוצא בעלייתן מן הגולה שלא פתחו אלא בעבודה תחילה שנאמר 'ויכינו את המזבח על מכונותיו' (עזרא ג, א)¹.

המדרש עומד כאן על עיקרון החוזר ונשנה במקרא² - 'פותחין בעבודה': מתחילים במזבח, ורק אז ממשיכים בבנין הבית.

המשמעות הרוחנית של עיקרון זה היא כי שכינה שורה בישראל כתוצאה של השתדלות האדם ופנייתו אל ה'.

כך ניתן גם לומר לגבי התחלת הכניסה לארץ המצוינת על ידי בנין מזבח, המבטא את הפניה לקב"ה ע"י כנסת ישראל, ומתחילה את כניסתה לארץ.

ב. משמעות מזבח אבנים

בפסוקים לעיל, הכתוב מדגיש כי בנין המזבח נעשתה מאבנים שלמות - כאשר ציוה משה עבד ה', ככתוב בספר תורת משה. מדוע בהקשר זה של מזבח אבנים מודגש כי יהושע עשה זאת ככתוב בספר תורת משה? מה מיוחד בעניין זה שהכתוב היה צריך ליחסו למשה?

ייתכן להציע כי התשובה לכך נעוצה בעובדה שזוהי המצווה הראשונה אותה מקיימים בני ישראל בציוויו של משה לאחר הסתלקותו. המצווה הראשונה אותה מקיים יהושע בלי משה.

נקודה נוספת אשר מייחדת מצווה זו הינה העובדה כי זו גם הפעם הראשונה בה בני ישראל מצטווים מפורשות לבנות מזבח אבנים. בשורות הבאות, נרחיב מעט את הדיבור אודות בניית מזבח אבנים.

מזבח אבנים

המזבח שלמרגלות הר סיני

בהקשר זה יש לדון במעמדו של המזבח שנבנה למרגלות הר סיני. בפרשת משפטים נאמר:

”ויבא משה ויספר לעם את כל דברי ה' ואת כל המשפטים, ויען כל העם קול אחד ויאמרו כל הדברים אשר דבר ה' נעשה. ויכתוב משה את כל דברי ה', וישכם בבוקר ויבן מזבח תחת ההר, ושתים עשרה מצבה לשנים עשר שבטי ישראל” (שמות כ"ד, ג-ה).

האבן עזרא בפירושו הארוך (שמות כ', כ) מבין שזהו מזבח האדמה עליו דובר מיד לאחר עשרת הדברות.

מצד שני הלשון "ויבן מזבח תחת ההר" (שמות כ"ד, ד) שנאמרה על המזבח שנבנה למרגלות ההר, משמעה היותר פשוט דווקא בנין אבנים, ואילו לגבי מזבח אדמה יותר מתאימה לשון עשיה³.

”ואם מזבח אבנים תעשה לי”

רש"י שם מביא את דברי המכילתא על אתר:

”רבי ישמעאל אומר כל אם ואם שבתורה רשות חוץ מג' ואם מזבח אבנים תעשה לי, הרי זה משמש בלשון:

1 הציטוט מתורה שלמה, יתרו תקכא, בשם מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי (במהדורת הרב הופמן).

2 על הדוגמות המובאות במדרש ניתן להוסיף כי ראשית בנין הבית הראשון הייתה בבנין המזבח בגורן ארוונה היבסי שבהר המוריה.

3 בסוגיה זו עסק הרב ישראל אריאל בספרו פני לבנה, כיוונים בספר יהושע, ירושלים תשס"ג, עמ' 97-107.

יצרהו... יתארהו בשרד יעשהו במקצועות ובמחוגה
יתארהו' (ישעיה מ"ד, יב-ג) (שם ד"ה ולא תבנה אתהן גזית).

לפירושו, ההיתר לסתתים לעבוד בכלי ברזל, עלול להפוך את
האבנים ליצירות אומנות, ואז ישנו חשש שיצירות אלו יקסימו
כל כך את הבאים למקדש עד שישכחו כי הם באו לשם כדי
לעבוד את ה'.

בצורה דומה אך שונה מבאר הרמב"ם כי יסוד האיסור הינו
הרחקה, שלא יבואו לעשות בהן צורה ואבן משכית, כי היה כן
מנהג עובדי האלילים. וכך לשונו:

"האזהרה מלסתת אבני המזבח... והטעם לכך ברור
הוא, שעובדי עבודה זרה היו בונים את המזבחות
באבני גזית, לפיכך הזהיר מלהתדמות להם, ושיהא
המזבח של אדמה הרחקה מלהתדמות להם, אמר מזב
אדמה תעשה לי. ואם היה הכרח ונעשה מאבנים, יהיו
בצורתן הטבעית ואין מסתתין אותן" (במורה נבוכים ג, מה).

ה'כלי יקר' אומר כי בסיתות אבן יש צד של גאווה ויהירות
ואדם הנכנס למקדש חייב לנהוג בענוה.

האברבנאל בפירושו מצביע על הקשר בין חרב לחורבן
הנגזרות מאותו השורש. מכאן, אומר האברבנאל כי הנוגע
באבני הבנין של המזבח בכלי ברזל, מחריב את פשטות האבן
ויופיה.

הרמב"ן חולק על האבן עזרא, ומקשה על דבריו שהרי מותר
לסתת את אבני המזבח בכלים שיוצרו ממתכות אחרות ככסף
או כשמיד. לכן מפרש הרמב"ן כי הסיבה היחידה לאיסור הינה
הקשר בין הברזל לבין החרב, שהוא כלי של מלחמה וחורבן:

"ואני אומר כי טעם המצוה בעבור היות הברזל חרב
והוא מחריב העולם ולכן נקרא כך, והנה עשיו אשר
שנאו השם הוא היורש החרב שאמר לו ועל חרבך
תחיה (בראשית כ"ז, מ), והחרב הוא כחו בשמים ובארץ,
כי במאדים ובמזלות הדם החרב יצליח".

המעבר ממזבח אדמה למזבח אבנים

הרמב"ם במורה נבוכים (לעיל), מבין כי לכתחילה צריך לבנות
מזבח מאדמה, ורק כאשר זה בלתי אפשרי מותר לבנות גם
מאבנים מבלי לסתת. על פי הבנה זו, ייתכן כי הרמב"ם אינו
מפרש את הלשון 'ואם מזבח אבנים תעשה לי' במובן של
'כאשר' כדברי רש"י, אלא לדעתו פירוש הפסוק הוא שאם
בעדיפות ראשונה לא בונים מזבח אדמה, אז ניתן לבנות מזבח
אבנים.

מתי התרחש המעבר ממזבח אדמה למזבח אבנים? ראשית,
ברור כי המזבח במדבר היה עשוי מאדמה. רש"י בספר שמות
כותב:

"מזבח אדמה הוא מזבח הנחשת, שהיו ממלאין חללו
אדמה במקום חנייתן" (שמות כ"ז, ה).

על פניו יתכן כי ניתן לפרש את המעבר ממזבח אדמה למזבח
אבנים כמעבר מן המדבר לארץ ישראל. בהקשר זה ניתן לבאר
את דברי הגמרא (זבחים סא:): בשם רב הונא אמר רב: "מזבח של
שילה - של אבנים היה".

כאשר, כאשר תעשה לי מזבח אבנים לא תבנה אתהן
גזית שהרי חובה עליך לבנות מזבח אבנים שנאמר
'אבנים שלמות תבנה' (דברים כ"ז, ו).

ואילו החזקוני מפרש:

"ואף אם תרצה לעשות לי מזבח, תבנהו אבנים
שלמות מטעם זה לא תבנה אתהן גזית" (שם ד"ה ואם).

בנית האבנים גזית

ביחס לבניין המזבח בהר עיבל, מצווה התורה:

"ובנית שם מזבח לה' א-להיך מזבח אבנים, לא תניף
עליהם ברזל" (דברים כ"ז, ה).

מגבלה דומה על בניין המזבח מופיעה בספר שמות:

"מזבח אדמה תעשה לי וזבחת עליו את עלתיך ואת
שלמיך את צאנך ואת בקרך בכל המקום אשר אזכיר
את שמי אבוא אליך וברכתיך. ואם מזבח אבנים תעשה
לי לא תבנה אתהן גזית כי חרבך הנפת עליה ותחללה"
(כ', כ-ב).

מהו הטעם לאיסור זה? התורה עצמה אומרת כי הטעם הוא
מפני שחרבך הנפת עליה ותחללה, אולם מה הכוונה? לשאלה
זו מצינו מספר רב של תירוצים:

מסביר רש"י על פי המכילתא:

"הא למדת שאם הנפת עליה ברזל חיללת, שהמזבח
נברא להאריך ימיו של אדם והברזל נברא לקצר ימיו
של אדם, אין זה בדין שיונף המקצר על המאריך.
ועוד (זו דעת רבי יוחנן בן זכאי במכילתא שם)
שהמזבח מטיל שלום בין ישראל לאביהם שבשמים,
לפיכך לא יבוא עליה כורת ומחבל. והרי הדברים קל
וחומר: ומה אבנים שאינן רואות ולא שומעות ולא
מדברות על ידי שמטילות שלום אמרה תורה: לא תניף
עליהן ברזל, המטיל שלום בין איש לאשתו בין משפחה
למשפחה, בין אדם לחברו, על אחת וכמה שלא
תבואהו פורענות".

האבן עזרא הארוך על אתר מביא טעם אחר:

"ועל דרך הסברה אולי היה כן כדרך הפיגול, בעבור
שהיה קרב לגבי המזבח אין ראוי להיות הנשאר פגול.
כי יחלל קדש שהקדיש, אם יישאר ממנו עד שיהיה
פיגול וככה זה, אם יכרתו האבנים לבנות המזבח, אולי
יחולל הנכרת מן האבנים לעבודת גילולים וזה אינו
כבוד וראינו שהכהן צריך לכפר על המזבח".

כלומר, לדעת האבן עזרא, סיבת האיסור היא כדי למנוע מצב
של חילול במזבח. אם יונף ברזל על המזבח יפלו ממנו בהכרח
שבבים של אבן ואם הם יאבדו וייזרקו לאשפה, ייגרם בכך
חילול הקודש.

הרשב"ם מביא טעם נוסף:

"כי כשבונים אותן גזית בכלי ברזל רגילין המסתתין
לעשות בהם ציורים וצלמים כדכתיב בישעיהו גבי
צלמים 'חרש ברזל מעצד ופעל בפחם ובמקבות

בשיד. וכתבת עליהן את כל דברי התורה בעברך למען אשר תבא אל הארץ אשר ה' אלקיך נתן לך ארץ זבת חלב ודבש כאשר דבר ה' אלהי אבותיך לך... והיה בעברכם את הירדן תקיימו את האבנים האלה אשר אנכי מצוה אתכם היום בהר עיבל ושדת אותם בשיד. ובנית שם מזבח לה' אלהיך, מזבח אבנים לא תניף עליהם ברזל... וזבחת שלמים ואכלת שם, ושמחת לפני ה' אלהיך. וכתבת על האבני את כל דברי התורה הזאת באר היטב" (דברים כ"ז).

התיאור בדברים רחב ומפורט ומתואר פעמיים בעוד התיאור ביהושע קצר ותמציתי. היחס בין כתיבת התורה על האבנים לבנין המזבח, והטקס כולו מעלים מספר שאלות:

- מה קדם למה? האם כתיבת התורה על האבנים קדמה לבנין המזבח או להיפך.
- מה היחס בין האבנים לסיד.
- האם ישנו קשר בין האבנים הגדולות המוזכרות כאן לאבני המזבח?
- מה הקשר בין אבנים אלו לאבנים שהוזכרו בחציית הירדן ובגלגל?
- מהי התורה שנכתבה על האבנים?
- מהי המשמעות הרוחנית של כתיבת התורה על האבנים עם הכניסה של בני ישראל לארץ?

א. סדר הפעולות

מהפסוקים ביהושע עולה כי בנין המזבח קדם לכתיבת התורה על האבנים, אולם מדברי הגמרא במסכת סוטה עולה כי הדברים התבצעו באופן שונה:

"ואחר כך הביאו את האבנים ובנו את המזבח וסדוהו בסיד וכתבו עליו את כל דברי התורה בשבעים לשון והעלו עולות ושלמים ואכלו ושתו ושמחו וברכו" (ו.א).

על פי הגמרא כתיבת התורה על האבנים קדמה להקרבת הקרבנות.⁶

ייתכן שכך קיבלו חז"ל, וזאת מתוך השוואה לכריתת הברית בחורב בה קדמו דברי הברית לכתיבתם ולקרבנות הברית (שמות כ"ד, ג.ח).

ב. האם הכתיבה התבצעה על האבנים עצמן או על הסיד?

בפסוקים בדברים אנו מוצאים שני ציוויים על סיד האבנים הגדולות. ניתן להתבונן בפרשה כך שישנם שני ציוויים מקבילים שבשניהם הסיד קודם לכתיבה. מאידך גיסא, ניתן לומר כי אם אנחנו מקשרים את סוף הציווי הראשון אל תחילת הציווי השני, ורואים בכך גם סדר הפעילויות, הכתיבה קודמת לסיוד.

הרב משה אודס⁴ מציע לראות במעבר ממזבח אדמה למזבח אבנים תופעה המשקפת את המעבר של כנסת ישראל במדבר, ששים ריבוא פרטים המתבטלים בפני האור האלוקי, לשנים עשר שבטים בעלי תכונות שונות העובדות את ה' מתוך הרמוניה.

אפשרות שניה להבין את המעבר ממזבח אדמה למזבח אבנים היא לומר כי באופן פשוט מזבח אדמה הוא מזבח זמני וארעי. בכל מקום חניה חדש, אדמה אחרת ממלאת אותו ועד עזיבת המקום, האדמה מתפזרת ונעלמת. מזבח אבנים לעומת זאת רומז על מציאות קבועה יותר, התואמת את המשמעות הרוחנית של היאחזות בארץ.

כיוון נוסף המשלים את האפשרות הקודמת, היא לומר כי משמעותו הסמלית של מזבח אדמה, היא לרומם את הארץ כלפי השמים ולבטא בזה את השייכות של הארץ לשמים. האדמה והשמים הם בעצמם גילויים של הבריאה האלוקית. כאשר האדמה מתרוממת אל השמים, האדם מרומם את הטבע אל על.

באבנים, הפעילות הנדרשת מצדו של האדם גדולה הרבה יותר, קיבוץ האבנים, סידורן ובנייתן מצריכות את העשייה האנושית.

גם בעניין זה המעבר בין מזבח אדמה במדבר למזבח אבנים בארץ ישראל, מבטא את המעבר בין נס לטבע. ממציות של קשר בלתי אמצעי של כנסת ישראל לקב"ה, תוך הנהגה ניסית של משה, ענו, מן ובאר, לכניסה לארץ, המעבר ליהושע, להנהגה אנושית, הבונה מלמטה את הקשר בינה לבין ריבונו של עולם.

באופן כללי כדאי לציין את חשיבות הזיכרון על ידי אבנים עם הכניסה לארץ (יהושע ד', ה ואילך - האבנים המורמות מן הירדן המשמשות כזכרון לבני ישראל עד עולם), דבר המלמד גם הוא על הנצחת הנס בעולם החומר על ידי אבנים בארץ ישראל, כסימן לאחיזה קבועה בארץ.

אכילת הקרבנות עלות ושלמים

מה מסמלים קרבנות אלו? ייתכן כי העולות והשלמים באים לבטא מצד אחד כפיפות מוחלטת לקב"ה והכרת הטוב, ומצד שני אכילת שלמים המבטאת את שותפות האדם, הסכמתו ונכונותו לברית⁵. גם בכך ישנו דמיון לברית סיני בה גם הוקרבו עולות ושלמים ונאכל הבשר (שמות כ"ד).

כתיבת התורה על האבנים

ביהושע ח', לב נאמר " וַיִּכְתֹּב-שָׁם עַל-הָאֲבָנִים אֶת מִשְׁנֵה תּוֹרַת מֹשֶׁה אֲשֶׁר כָּתַב לְפָנָיו בְּנֵי יִשְׂרָאֵל". לכאורה, זהו קיום הציווי שנאמר בתורה:

"והיה ביום אשר תעברו את הירדן אל הארץ אשר ה' אלקיך נתן לך והקמת לך אבנים גדולות ושדת אתם

4 במאמרו הצדדים האנושיים והאלוקיים במזבח הנחושת, בספרו בלבבי משכן אבנה, ירושלים אדר התשס"א, עמ' 428-429.

5 הרב י. אריאל במאמרו הנזכר (3) מדמה אכילה זאת לאכילת יעקב לקיים את הברית עם לבן, שהונצחה אף היא בגל אבנים (בראשית ל"א, כד).

6 על פי המשנה נטלו את האבנים עמהם מהר עיבל אל מקום לינתם בגלגל ושם הקימו אותן להיות מצבת זכרון לנס קריעת הירדן כמובא ביהושע ד', א, יט-כד.

כך נראה כאן בדעתו של רבי יהודה הסובר שעל אבני המלון נכתבו. דברי התורה ואבני המזבח הן אבנים נפרדות.

החידוש המעניין הינו בדעתו של רבי יוסי, המבין, על פי פשטי הפסוקים כאמור, כי דברי התורה נכתבו על אבני המזבח. על פי הבנה זאת, על האבנים המאפשרות להקריב את הקרבנות על גבי המזבח, נכתבת התורה. כלומר, יש כאן איחוד של דבר ה' הכתוב על האבנים לבין הפניה האנושית אל ה'.

ד. הקשר בין האבנים בחציית הירדן ובגלגל לאבנים בהר עיבל אומרת הגמרא:

"נמצאת אומר שלשה מיני אבנים היו אחד שהקים משה בארץ מואב... ואחד שהקים יהושע בתוך הירדן... ואחד שהקים בגלגל" (ירושלמי סוטה ז, ה).

ומבאר רש"י על אתר: "בגלגל, לאחר שבנו מהן המזבח בהר עיבל, קיפלום והביאום לגלגל וקבעום שם".

וכך פירש גם בדברים:

"ג' מיני אבנים היו: שתיים עשרה בירדן וכנגדן בגלגל וכנגדן בהר עיבל" (דברים כ"ז, ב).

על פי זה ייתכן להציע כי מספר האבנים שהוקמו בהר עיבל היו שתיים עשרה כמספר השבטים וכמספר הארורים. מאידך גיסא, אומרת הגמרא בסוטה כשהיא מתארת כמה נסים נעשו באותו יום:

"ואחר כך הביאו את האבנים (שציוה יהושע להוציא מהירדן) ובנו את המזבח וסדוהו בסיד וכתבו עליהם את כל דברי התורה בשבעים לשון שנאמר באר היטב והעלו עולות ושלמים ואכלו ושתו ושמחו וברכו וקללו וקיפלו את האבנים ובאו ולנו בגלגל, שנאמר 'העברתם אותו עמכם והנחתם אותם במלון' (יהושע ד, א) יכול בכל מלון ומלון? תלמוד לומר אשר תלינו בו הלילה וכתוב 'ואת שתיים עשרה האבנים האלה אשר לקחו'" (סוטה לו).

מעבר לנסיות הגמורה המתוארת בברייתא זאת על כל פרטיה, שביום אחד הלכו הלוחך וחזור מגלגל להר עיבל וחזרה (60 מיל לכל כיוון), מלבד הזמן שעשו במעבר הירדן, בברכות ובקללות, בבנין המזבח, כתיבת התורה, הקרבת קרבנות ואכילה ושתיה ושמחה, כשבנוסף יהושע קורא בתורה (יהושע ח', לד-לה) "ואחרי כן קרא את כל דברי התורה הברכה והקללה ככל הכתוב בספר התורה" – מתברר כי ביחס לאבנים עליהם כתבו את התורה, מחזירים את האבנים לגלגל, מקלפים את הסיד ומסביר על כך התשב"ץ (בשר"ת התשבץ חא' ג) כי מצות הסיד הייתה לשעת עמידת האבנים בהר גריזים, ואילו משלקחון למלון בגלגל טוב היה "שתהיינה בלא סיד כדי שיהא ניכר שהן אבני הנחל כי תכליתן הייתה לשמש זכר לנס הובשת הירדן".

ה. מה נכתב על האבנים?

בתורה מפורש לכתוב על האבנים "את כל דברי התורה הזאת" (דברים כ"ז, א), ואילו בספר יהושע נצטוו בני ישראל לכתוב

נדמה כי מתוך שתי הבנות אלו, נחלקו התנאים בשאלה: האם הכתיבה הייתה ישירות על האבנים, או שהיו על הסיד:

"תנו רבנן: כיצד כתבו ישראל את התורה? רבי יהודה אומר על גבי אבנים כתובה, שנאמר: 'וכתבת על האבנים את כל דברי התורה הזאת', ואחר כך סדו אותן בסיד. אמר לו רבי שמעון לדברך היאך למדו אומות של אותו זמן תורה?" (סוטה לה:).

רבי יהודה סובר שלשון פסוק ח "וכתבת על האבנים" מוכיחה שהציווי היה לכתוב על עצם האבנים בלא חציצה, ולכן אף על פי שהציווי לסוד כתוב לפני כן בפסוק ד, וכן הוא גם סדר כתיבת הציוויים שם בפסוקים ב ו-ג, צריך לומר שאין סדר הציוויים לפי העשייה.

ר' שמעון מקשה על שיטתו של ר' יהודה שהרי בני ישראל נצטוו לכתוב את התורה באר היטב בשבעים לשונות על מנת שהתורה תהיה מצויה לאומות העולם, ואיך ניתן ללמוד הרי הסיד מכסה?⁷

על כן סובר רבי שמעון כי "על גבי סיד כתובה", כלומר תחילה סדו את האבנים ועל גבי הסיד כתבו את התורה. לפי שיטת רבי שמעון, הכתיבה על הסיד ברורה יותר והכתב מתקיים לאורך זמן ארוך יותר.

ג. מהו היחס בין האבנים עליהם כותבים את התורה לבין בנין המזבח?

מן המשנה בסוטה לב. מוכח שאבני המזבח הן האבנים שעליהם כתבו את התורה, וכן משמע מן הכתוב ביהושע ח', ל-לב "ויכתב שם על האבנים" נראה שמוסב על אבני המזבח שנזכרו שם תחילה שהרי לא נזכרו אבנים אחרות.⁸

אבל בירושלמי נחלקו תנאים בדבר:

"תני על אבני המלון נכתבו דברי רבי יהודה, רבי יוסי אומר על אבני המזבח נכתוב" (ירושלמי סוטה ז, ה).

מבחינת משמעות המחלוקת, ניתן אולי לפרש שהיא נוגעת ליחס בין התורה, לבין עבודת האדם במזבח. בדרך כלל, וכך גם במקדש, קיימת הפרדה בין מקומה של התורה למקום העבודה.

התורה בקדש הקדשים שם הלוחות, שברי הלוחות וספר התורה, ואילו מקום העבודה הינו במזבח העולה, בחצר, בחוץ.

התורה מבטאת את דבר ה' הכתוב לעולם, ואילו המזבח מבטא את עבודת האדם, את פועלו של האדם לרומם את הארץ כלפי השמים.⁹

7 הגמרא מתרצת בשלב זה כי הקב"ה נתן באומות העולם בינה יתרה והם שיגרו נוטריין (סופרים), קילפו את הסיד והעתיקו את התורה מהכתב שעל גבי האבנים, ועל דבר זה נתחתם גזר דינם לבאר שחת שהיה להן ללמוד ולא למדו.

8 וכך הרצ"ד הופמן, בפירושו לדברים כ"ז.

9 בסוגיה זאת וביחס בין שני המרכיבים הללו עסקנו בהרחבה בשיעורים שונים בתשס"ז ובתשס"ח.

עליהם את "משנה תורת משה" (יהושע ח', לב). בעקבת זאת, המפרשים נחלקו מה נכתב בפועל על האבנים.

- כתב הרמב"ן:

מה שמעניין בדעות רבי ישמעאל ור' אלעזר בן שמעון, הינו כי התורה על האבנים מיועדת במובן מסוים אף לאומות העולם. לכאורה, פשט הפרשה מלמד כי מעמד זה ייחודי לבני ישראל, והוא קושר את עם ישראל בברית עם כניסתם לארץ, בהר גריזים ובהר עיבל המסמלים את מקום כניסתם לארץ.

ייתכן לומר כי דווקא בשערה הצפונית של הארץ, במקום בו עם ישראל מצטווה עם כניסתו לארץ לבטא את הכרתו במחויבותו לתורה, דווקא בזיקתו אל הארץ, מן הראוי שגם אומות העולם יהיו מודעים לערכה ולמהותה של התורה. מטרת כתיבת התורה לאומות הינה ליידע אותם לערכה של התורה, מבחינת ערכה הכללי, מבחינת מהותה לעם ישראל ואף מבחינת מה שאומות העולם רוצים (על פי דעת ר' אלעזר בן שמעון).

ה'אזניים לתורה' בפירושו שם אומר כי טעם כתיבת התורה בשבעים לשון לפני אומות העולם, הינו כדי שסופריהם יעתיקו את התורה. על ידי כך, ידעו כל גויי הארצות כי לה' הארץ ומלוואה, הוא בראה ונתנה לאשר ישר בעיניו ועתה ברצונו לקחת את הארצות האלו מיושביהן ולמסור אותן לישראל, כאשר הבטיח מראש ומקדם לאבותיהם.

ו. משמעות כתיבת התורה על האבנים

כתב הרמב"ן:

"למען אשר תבא אל הארץ. אמר רבי אברהם כי ה' יעזרך אם החלות לשמור מצוותיו, כי זאת היא המצוה הראשונה לביאתו לארץ. ולפי דעתי, 'למען אשר תבא' רמז לכל דברי התורה, יאמר שתכתוב על האבנים כל דברי התורה הזאת בעברך בירדן למען אשר באת אל הארץ, כי בעבור התורה באת שמה, וכן 'למען ינוח עבדך ואמתך כמוך וזכרת כי עבד היית' (לעיל ה', יד-טו) ינוח עבדך ואמתך כמוך, למען תזכור כי עבד היית. או טעמו תכתוב עליהם את כל דברי התורה הזאת להיות לך לזכרון למען אשר תבא אל הארץ ותכבוש אותה ותירש את כל העמים ההם, בהיותך זוכר התורה ושומר כל מצוותיה" (דברים כ"ז, ג).

בתוך הדברים שכתבנו בשיעור שעבר ביחס למהותה של שכם, טענו כי במובנים מסוימים מהווה שכם את שערה הצפונית של ארץ ישראל. לקראת הכניסה, מצפון לשער, נכתבת התורה כביטוי לתעודת זהות של הארץ, המסמלת לבאי הארץ כי תכליתה של הארץ הינה קיומה של התורה.

האברבנאל שם מוסיף כך:

"קיים בזה מצות 'וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך', ולכן ציווה שכאשר יעברו את הירדן יכתבו את התורה על האבנים, שזה כדמות מזוזה בשער שנכנסין בו. הנה התבאר מזה שמצות האבנים היא מכלל הברית, כמו הארורים שציווה לאמור על הר גריזים והר עיבל... והארורים והקללות נאמרים שמה להיות כל זה מעצם הברית ועניינה. ועניין הפסוקים וכוונתם הוא:

"וכתבת עליהן את כל דברי התורה הזאת. אמר ר' אבא בשם הגאון, שכתבו עליהם מנין המצוות כמו הכתובות בהלכות גדולות, כעין אזהרות... ומצינו בספר תאגי שהיתה כל התורה כתובה בהן מבראשית עד לעיני כל ישראל בתאגיה וזיוניה, ומשם נעתקו התאגין בכל התורה. ויתכן שהיו האבנים גדולות מאוד או ממעשה הניסים" (דברים כ"ז, ג).

- לעומתו, האברבנאל (דברים כ"ז, ד"ה גם אצוק) ומצודת דוד (יהושע ח', לב) טוענים כי על האבנים נכתב כל ספר דברים.

- הרלב"ג ביהושע ח', מצמצם עוד יותר את הכתיבה וכותב כי על האבנים כתבו רק את הברכות והקללות שבספר דברים¹⁰.

- הרד"ק בדברים שם, בשם הרב סעדיה גאון, כותב כי כתבו עליהן את תר"ג מצוות (וכך סבר גם האבן עזרא שצוטט בדברי הרמב"ן לעיל)¹¹.

- ר' יוסף אבן כספי (11) טוען כי כתבו על האבנים את עשרת הדברות, כי הם סוג כולל לכל התורה, וזה אמרו כל. כלומר, בדומה לרב סעדיה גאון, סובר ר' יוסף אבן כספי כי הכתיבה הייתה קצרה וכללה את עשרת הדברות המהוות במובן זה ציווי תמציתי וכולל. דעה זו הינה מעניינת במיוחד מפני שיש בכך הקבלה חשובה ללוחות הברית הכתובות.

- יש כמובן להזכיר את דעתם של חז"ל שאינה מבוארת בפסוקים על פיה:

"ואחר כך הביאו את האבנים ובנו את המזבח וסדוהו בסיד, וכתבו עליו את כל דברי התורה בשבעים לשון, שנאמר: 'באר היטב'. ונטלו את האבנים ובאו ולנו במקומן" (סוטה פ"ז, משנה א).

משנה זאת מובאת במכילתא לדברים (פרשת ראה) בשם רבי ישמעאל, ומדרש ההלכה מביא שם שתי דעות נוספות:

"רבי שמעון בן יוחאי אומר לא כתבו עליה אלא את תורת משה שנאמר 'ויכתב שם על האבנים את משנה תורת משה' (יהושע ח', לב). ר' יוסה בן יוסי אומר משום ר' אלעזר בן שמעון: לא כתבו עליהן אלא מה שאומות

10 מאיר בר אילן, במאמרו "התורה הכתובה על האבנים בהר עיבל במחקר יהודה ושומרון", עמ' 29-41 מציע כי מה שהיה כתוב על האבנים הוא רק הארורים הסמוכים לאותה הפרשה ורק אלו בלבד, כי הם נחשבו ליסודי המוסר. מבחינה זאת האמירה בעל פה מייצגת את הכתוב - ישנם שנים עשר ארורים כנגד שנים עשר שבטי ישראל. במאמרו הוא רוצה לטעון גם כי היו שנים עשר אבנים, מספר שאינו מפורש בתורה, במקביל לשנים עשרה המצבות שבנה משה למרגלות הר סיני (שמות כ"ד, ד), ובמקביל במובן מסוים לשנים עשרה האבנים שלקח אליהו בהר הכרמל, כמספר שבטי בני יעקב אותן בנה כמזבח.

11 יוסף אבן כספי, משנה כסף, קראקא תרס"ו עמ' 302.

שישראל, אם יתנהגו כדרך הנלחמים הבאים לרשת משכנות לא להם, אין ספק שבעברם את הירדן והיכנסם לארץ ההיא שירצו לכבוש, יקימו אבנים גדולות... ויכתבו עליהן את הדברים לאות ולזיכרון... שבאו אל הארץ ההיא בכוח גדול וביד חזקה בשנת כך וכך ובירח כך, כמו שהיו עושים הרומיים, כי בבואם אל ארץ לא להם יציבו להם ציונים... לשם ולתפארת... וציווה משה רבנו ע"ה לישראל, שאותו הדבר שהוא כדרך הלוחמים... יעשו אותו לשם מצווה ולכבוד גבוה, ולא לגסות הרוח (- כלומר: לגאווה), כיוון שלה' הישועה, והמה לא בחרבם ירשו ארץ".

מאיר בר-אילן במאמרו הנ"ל (10) רוצה לטעון כי מגמת הכתיבה על האבנים הייתה זהה לאמירת הארורים. כזכור, לפירושו על האבנים נכתבו רק הארורים הסמוכים לאותה פרשה, ולכן לדעתו מטרת הכתיבה הינה להרחיק מטקס הברית והמזבח בהר עיבל, את החוטאים. במובן זה האבנים הללו מהוות מעין מחיצה בין החול לקודש.

בשיעור זה עסקנו בבניין המזבח בהר עיבל ובכתיבת התורה על האבנים. בשיעור הבא נעסוק בעז"ה במעמד הברכה והקללה בהר גריזים ובהר עיבל.

כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולרב יצחק לוי, תשס"ט
עורך: אביעד ביננשטוק

בית המדרש הוירטואלי
מיסודו של
The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash
האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm>
האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>
משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5
דוא"ל: office@etzion.org.il
